MÁNYOKI JÁNOS

BEKÖSZÖNTŐ

Könyvtárunk, az Evangélikus Országos Könyvtár első ízben jelentkezik évkönyvvel. Szeretettel köszöntjük Olvasóinkat, abban a reményben, hogy kezdeményezésünk életképesnek bizonyul, és nem süllyed el korunk betűkavalkádjában.

Mivel az elmúlt években igen különböző kutatási témákhoz nyújtottunk segítséget, nem meglepő, hogy az ilyen szakmai együttműködés néhány eredménye az évkönyv hasábjain jelenik meg. Más kéziratok baráti kezdeményezés nyomán érkeztek hozzánk. Bármi legyen is egy–egy munka eredete, hálásan köszönöm szerzőink fáradozását, valamint hosszú türelmét. Ugyanis sok bizonytalanság késleltette a kötet megjelenését, így valóban szükség volt a türelemre.

A technikai részletek és a nehézségek taglalása helyett mégis üdvösebb, ha magáról a könyvtárról nyújtok egy nagyon vázlatos ismertetést. Székhelyünk a Magyarországi Evangélikus Egyház országos székháza (1085 Budapest, Üllői út 24.), ahol a könyvtár különböző egyházi hivatalokkal osztozik az épületen. Állományunk mintegy százhúszezer egységből áll, s bár felekezetközi viszonylatban nem tartozik a legnagyobb egyházi könyvtárak közé, tagadhatatlanul tekintélyes gyűjtemény: rövid történeti bemutatásán kívül néhány sajátos vonását is szeretném kihangsúlyozni.

Az Evangélikus Országos Könyvtár legföljebb részben reprezentálja a hazai lutheránusság hitéletét és könyvkultúráját: az állomány alaposabb használata közben óhatatlanul érzékelhető az olló. A könyvtár messze nem az, mint amivé szerencsésebb körülmények között válhatott volna. Ezt még hazai viszonylatban is hangsúlyozni kell.

A központosított egyházszervezet — és így a központi gyűjtemény — gondolata eredetileg idegen a magyar protestantizmus számára. Másrészt az ellenreformáció nyomán szigetekre szakadó, történelmi szempontból balszerencsés evangélikusságnak nem is maradt olyan súlyú tömbje, amely — ha nem a szándék, akkor az erőviszonyok logikája szerint — országosan is többé–kevésbé központi szerepet tölthetett volna be, afféle lutheránus Debrecenként. Talán meglepő, de az Evangélikus Országos Könyvtár kialakítását igen nagymértékben a legújabbkori 'véletlenek' (idesorolhatók az egyháztól független politikai fordulatok is) generálták. Ezért a gyűjtemény nem tükrözhet a reformáció koráig visszanyúló folyamatos, szerves fejlődést, amilyet — a mai országterületen ugyan kivételként — a soproni líceum és egyházközség esetében megtalálhatunk. Ráadásul az idekerült állományok kevésbé a tematika, mint inkább személyi kapcsolatok, családi hagyomány nyomán kerültek ide. A korai időszakból (16–17. század) az alapművek tömege hiányzik. A későbbi időszakokra nézve már jobb a helyzet, de még mindig sok a hiány.

E szempontból tanulságos Tranoscius-különgyűjteményünkre utalnom: a szlovákság legnagyobb hatású gyülekezeti énekeskönyve 1635-től többszáz kiadást ért meg (1. kép). Bár különgyűjteményünk igen jelentős — a kiadási hely vagy legalább a proveniencia szempontjából az Északi-Kárpátoktól az Aldunáig úgyszólván lefe-

1. kép: Egy jellegzetes Tranoscius-kötés

2. kép: Tranoscius-sorozat

di a szlovák településhálózatot — éppen a legrégebbi kiadások sorra hiányoznak: egy csonka 1684-es kiadást követően csak a 18. század második felétől kezd bizonyos — korántsem teljes — folyamatosságot mutatni a *Tranoscius-különgyűjtemény* (2. kép).

Ismert, hogy a hazai reformátusság legnagyobb könyvtárai eredetileg kivétel nélkül iskolai könyvtárak voltak. A Ráday Könyvtár is csak részben kivétel, hiszen megvásárlása óta egyfajta szimbiózisban él a pesti református teológiával. Az evangélikusok régi nagy könyvtárai — Sopron kivételével valamennyi az egykori Felvidéken — ugyancsak az oktatáshoz kötődtek. Ezen a háttéren meglepő, hogy az Evangélikus Országos Könyvtár történetében az iskoláknak nincs kiemelkedő szerepük. Igaz ugyan, hogy a budapesti evangélikus gimnázium könyvtárából a későbbiekben jelentős állományrész, komoly antikvaanyag érkezett, de ezek a művek a 19. század folyamán esetlegesen — mint ajándék, hagyaték —, és már eleve muzeális anyagként kerültek a gimnáziumba: így jellegét tekintve az iskola szerepe inkább 'csak' közvetítő szerep volt.

A könyvtár az 1812-ben Pesten, a mai Deák-téri parókián létrehozott Egyetemes Egyházi Levéltár (Archivum Generalis Ecclesiae, ma Evangélikus Országos Levéltár) kebelében kezdett kifejlődni. Az egyetemes levéltár megjelenése szinte az első fecskéje volt egy központi intézményrendszer kialakulásának. A szorosan vett levéltári anyaga mellé növekvő számú jogi, történeti, egyháztörténeti tárgyú nyomtatott mű vagy könyvészeti ritkaság is került.

A következő század elején — 1902-ben — az egyház megvásárolta az Üllői út 24. szám alatti házat. Az idetartozó telken — a mai Szentkirályi u. 51. szám alatt —, valamint az udvaron is 1906-ban új épületeket emelt, így az is lehetővé vált, hogy az egyetemes egyházi intézmények — mint a levéltár — a pesti egyházközség parókiájáról ideköltözzenek. A levéltár részeként érkeztek az Üllői útra a könyvek, mintegy négyezer-ötszáz kötet. A 20. század folyamán a könyvanyag igen erőteljesen földuzzadt, s fokozatosan önállósult a levéltártól.

Kovács Sándor egyháztörténész, a későbbi dunáninneni püspök (1869–1942) kezdeményezésére 1921-ben a Luther–

Társaság gyűjtést indított, hogy a történeti ország evangélikusságának múltjára vonatkozó, valamint az evangélikus tulajdonban fennmaradt régi és ritka nyomtatott és kéziratos anyagokból olyan gyűjteményt alakítson ki, amely legalább részben pótolja az elveszített Felvidék történeti könyvtárait. A gyűjtés eredménye — mintegy nyolcezer-ötszáz kötet — az Üllői úti székházba került, s *Luther Könyvtár és Múzeum* szövegű pecséttel ellátva a társaság tulajdonát képezte. 1949-ben — a Luther–Társaság felszámolása után — a gyűjteményt az egyház átvette és saját könyvállományához csatolta.

3. kép: Podmaniczky Géza

Az önállósulás szempontjából döntő jelentőségű volt két igen jelentős kastélykönyvtár megszerzése. 1929-ben a kiskartali Podmaniczky–Dégenfeld könyvtár bútorzatával együtt ajándékként került az Üllői útra. A mintegy harmincezres állomány döntően 18–19. századi német, francia és angol munkákból áll: lexikonok, útleírások, életrajzok, szépirodalmi, művészettörténeti, ásványtani, mezőgazdasági és egyéb művek. E vegyes állomány számos művelődés- és kultúrtörténeti ritkaságot tartalmaz. Másrészt a régi magyar és a régi Magyarországgal kapcsolatos egykorú külföldi nyomtatványok tudatos gyűjtése is igen értékessé tette a kiskartali könyvtárat.

4. kép: A Podmaniczky–Dégenfeld könyvtár díszterme

5. kép: Podmaniczkyné Degenfeld–Schomburg Berta a kiskartali csillagda távcsövénél

6. kép: Radvánszky Béla koronaőri díszöltözetben, 1894.

Létrehozói Podmaniczky Géza báró (1839–1923), a hazai evangélikusság történetében olyan fontos szerepet játszó Podmaniczky–család sarja (3. kép), valamint hitvese, a református Degenfeld–Schomburg Berta grófnő (1843-1928), Tisza Kálmán miniszterelnök sógornője (5. kép).

A kiskartali könyvtár kifejlesztésekor a házaspárnak sikerült megszereznie Podmaniczky Lajos (1803–1872) aszódi és Prónay Sándor báró (1760–1839) tóalmási gyűjteményét. Az így megnövekedett könyvtár reprezentatív belső kiképzése 1892-ben készült el (4. kép).

Kiskartalról szólván végül utalni kell a mintegy hatszáz kötetes csillagászati anyagra, amely — az állomány többi részétől eltérően — a Gellért-hegyi csillagdába került.

A másik fontos arisztokrata gyűjtemény 1949-ben került az egyház tulajdonába. A sajókazai Radvánszky–könyvtárról van szó, amelynek létrehozója Radvánszky Béla báró (1849–1906), az egyik legnagyobb magyar művelődéstörténész volt (6. kép). A gyűjteményt fia, Radvánszky Kálmán ajándékozta az egyháznak. A kötetszám mintegy fele a kiskartali könyvtárénak, de a gyűjtőkör összefogottabb: Radvánszky Béla — régebbi művek lehető beszerzésén kívül — szinte a teljesség igényével vásárolta saját kora magyar történettudományának termését. Így a sajókazai gyűjtemény — különös értékű régi–ritka darabjain, valamint igényesen kiválasztott lótenyésztési, vadászati szakmunkáin túl — egy valóban elsőosztályú történész–szakkönyvtár a száz év előtti magyar múltból. Igaz, rokoni szálakon is gyarapodott, mint például Tisza Kálmán (Radvánszky Béla apósa) geszti könyvtárából származó darabokkal.

A kiskartali és a sajókazai anyag még ma is a teljes állomány több mint egyharmadát

képezi. A Régi és Ritka Könyvek Gyűjteményét pedig bajos lett volna kialakítani a kiskartali anyagból átemelt darabok nélkül, amelyek itt a törzsanyagot képezik.

Másrészt — anélkül, hogy a két könyvtár eszmei értékét csökkenteni akarnám — azt is meg kell jegyezni, hogy döntő többségükben profilidegen művekből állnak. Főként a Podmaniczky–Dégenfeld könyvtárra igaz, hogy egészében véve minimális kapcsolódást mutat a hazai evangélikussággal. A sajókazai könyvtár — magyar történeti jellegéből adódóan — valamivel erősebb magyar protestáns kötődést hordoz, de tartalmában korántsem egyházi.

A fő gondot mégis abban látom, hogy a kiskartali kastélykönyvtár a nagy nemzeti gyűjtemények fölívelésének korában enyhén megkésett vállalkozás volt, amelyet az hitelesíthetett volna, ha következetesen képvisel valami nagyon sajátos gyűjtőkört. Ez azonban nem történt meg. Így vannak páratlanul értékes ritkaságai, vannak művelődéstörténeti csemegéi, de valami esetlegesség mégis ül rajta, és kihasználtsága alacsony.

A sajókazai könyvtár egészen más: bár becses régi darabok is voltak benne, de Radvánszky Béla alapjában véve egy modern szakkönyvtárat fejlesztett, ami azonban — személyi és családi körülmények folytán — töredék maradt. Így aki magyar történeti témában kutat, ma inkább a nagy könyvtárakba megy, ahol a gyarapodás nem állt meg száz évvel ezelőtt.

A második világháború előestéjén egy nagypolgári könyvtárral gyarapodott az Üllői úti állomány. A német származású Saxlehner András (1815–1889) a Hunyadi–keserűvíz forgalmazásával Budapest egyik leggazdagabb polgárává lett. Leszármazottai 1938-ban eladták Andrássy–úti pompás palotáját (ma a Postamúzeumnak ad otthont), s az ott lévő könyvtárat az egyháznak adományozták. A Saxlehner–gyűjtemény mintegy háromezer, többnyire gondosan bekötött műből áll, leginkább német, angol, francia nyelvű. Jelentős részben az akkori közelmúlt — a gyarmatosítás, az első világháború — történetét tárgyalja a szélesebb közönségnek szánt olvasmányos formában. Jellegében leginkább a fővárosi könyvtár bizonyos állományrészeivel mutat rokonságot.

Az egyéb, nem egyházi jellegű anyagok között egészen más természetű Szontágh Tamás hagyatéka.

A kiváló geológus, a bakonyi bauxit jelentőségének talán első felismerője, a Magyar Földtani Intézet kétízbeni megbízott igazgatója elsősorban földtani, bányászati, térképészeti műveket hagyott az Üllői úti gyűjteményre.

Már az ötvenes évek szerzeményei közé tartozik a budapesti - 'fasori' - gimnázium modern könyvtártöredéke: azon anyagokat reprezentálja, amelyek az államosított vagy ellehetetlenített egyházi intézményekből érkeztek. Jellege szerint az oktatáshoz kapcsolódó vegyes állomány, számos, a múlt századelőről maradt doktori értekezéssel és egyéb tanulmánnyal, amelyeket az egykori növendékek ajándékoztak kibocsátó iskolájuknak.

E rövid ismertetés nem törekszik ugyan teljességre, de az elmondottakból így is nyilvánvaló, hogy

az Evangélikus Országos Könyvtár állományának jelentős része, talán többsége olyan vegyes történeti - főként művelődés - ill. tudománytörténeti - valamint irodalmi anyag, amelynek a felekezeti-egyházi tematikához lényegében nincs köze.

A legsajátabb gyűjtőkört azok a kiadványok képezik, amelyek hivatalos, vagy inkább kvázi-hivatalos formában érkeztek a központi gyűjteményekbe. Gyakran a lelkészek vagy más érintettek egyéni jóérzésén, figyelmén múlt, hogy a saját helyi-egyházközségi kiadványból juttattak-e a gyűjtőhelyre. Másrészt a protestánsoknál az egyházközség döntési szabadsága elvben sérthetetlen, a lelkészhagyatékok pedig személyi tulajdont képeznek s csak egyéni-családi döntés nyomán kerülhetnek gyűjteménybe. (E háttéren talán még inkább érthető Kovács Sándor már említett kezdeményezésének - Luther Könyvtár és Múzeum - súlya.) A lelkészek anyagi helyzete is magyarázza, hogy a könyvtárunk-

ba került hagyatékok általában kisebbek. Közülük csupán hármat említek név szerint: Szlávik Mátyás eperjesi rendszeres teológiai professzor, Zongor Béla körmendi esperes és Sólyom Jenő soproni majd budapesti egyháztörténész-professzor könyvhagyatékát. A nagyobb részben teológiai hagyatékok között egyháztörténeti érdekű a württembergi Mária Dorottya főherceg-nő - József nádor hitvese, a 19. század első felében a magyar protestantizmus erős támogatója - háromszázegynéhány tételes gyűjteménye.

Az egyházi tematikájú anyag három további tömbre osztható: egyfelől az egyháztörténeti- és egyházjogi művek, az egyes gyülekezetek és iskolák múltjától az átfogóbb kísérletekig és a különböző forráskiadásokig. De idetartoznak a névtárak, törvénykönyvek, jegyzőkönyvek is. (El kell ismerni, hogy ez utóbbiak esetében jócskán van átfedés az Evangélikus Országos Levéltár anyagával: szerencse, hogy a két intézmény egy udvarban működik.)

Másrészt a hazai evangélikusság hitéleti múltját tükröző műveket kell kiemelnem: bibliák, énekeskönyvek, prédikációskötetek, imakönyvek, ágendák, istentiszteleti rendek, alkalmi igehirdetések. Természetszerű, hogy ez az anyag három-négy nyelvű: magyar, német, szlovák (králicei cseh), esetleg vend. A politikai és kulturális viszonyok függvényeként az állomány nem tükrözi a történeti ország evangélikusságának nemzetiségi megoszlását: korábban a német, később mindinkább a magyar nyelv dominál, a szlovák/králicei cseh érintőlegesen van jelen.

Végül az elméleti teológiai irodalmat - főként biblikum és rendszeres teológia - említem:

nagyobb részt német és latin nyelvű munkák, a kiadási helyük is többnyire Németország. Peregrinusok, ösztöndíjasok vásárolták, hozták haza őket. E többnyire 18-19. századi anyag - tekintettel a német gondolkodás aranykorára - elvben izgalmas lehetne, de értékét némileg csökkenti, hogy inkább a teológiai oktatás akkori - ma már gyakran elfeledett - iskolai tekintélyei vannak benne képviselve. Leibniz, Kant vagy Schleiermacher első kiadásait - esetleg magyarországi hallgatóktól széljegyzetelve - egyáltalán nem kell keresnünk.

Általában elmondható, hogy az egyházi tematikájú anyag kihasználtsága is alacsony. A Keserű Bálint nevével fémjelzett, régi szellemi mozgalmainkat feltáró szegedi kutatás a 18. század elejéig terjed, s e korai időszakról nekünk főleg csak szórványanyagunk van. A német teológia - s főleg a másodvonalbeli szerzők - 18-19. századi hazai recepciója inkább a szorosan vett egyházi kutatást érdekelné, s ugyanez a helyzet a 18-19. századi hitélettel kapcsolatban is. A saját egyházi kutatás azonban elég szűk körben mozog, s pl. a 18-19. századi igehirdetés - amelyből igazán tetemes anyagunk van - lényegében kiesik az érdeklődési köréből. Beszédes tény, hogy ez utóbbi témát évtizedek alatt egyetlen kutató vizsgálta, de ő is néprajzi szempontból.

Másrészt az egyházi és a világi tematika határát nem lehet és nem is kell pontosan megvonni.

Egyrészt a lelkészhagyatékok sem vegytiszták - pl. Szlávik Mátyást úgyszólván minden érdekelte, ami Eperjesre és vidékére vonatkozott -, másrészt egy-egy mű ide-odasorolása gyakran erőltetett volna. Egyik legkülönösebb darabunk az a krúdában maradt nyomtatvány, amelyet Tessedik Sámuel adott ki az 1791-es pesti zsinat tagjai számára, s amelyet sebtében így, krúda-formában terjesztett a zsinat tagjai között. Comenius sárospataki beköszöntő beszédét - De cultura ingeniorum - adta ki újra Tessedik, amelyet közel másfél évszázad után is időszerűnek és felrázó hatásúnak ítélt. Ebben az esetben egy lelkész fordult a zsinathoz: önmagában ipsissima egyházi téma; csakhogy Comenius műve a magyar neveléstörténet - sőt az egyetemes magyar kultúra - egyik kiemelkedően fontos emléke. Nem lehet beskatulyázni.

A Magyarországi Evangélikus Egyház 1957. július 10-i közgyűlése a székházban található különböző eredetű könyv gyűjtemények egyesítéséből létrehozta az Evangélikus Országos Könyvtárat, amely már

teljesen önálló a levéltártól. Helyi sajátság, hogy a kéziratok nagy része a levéltárban maradt;

de itt is azt lehet mondani, mint a nyomtatott jegyzőkönyvekről szólván: a két intézmény egy udvarban működik, így az öröklött következetlenség a gyakorlatban nem okoz különösebb gondot.

Az 1957-es évszám nemcsak az önálló és egységes könyvtár létrehozása miatt jelentős; más szempontból is korszakhatárt képez. Több mint félszázad távlatából úgy tűnik, hogy kb. ez az időpont a nagy könyvbeáramlás végét is jelzi. Bár a könyvtár ma is a teljesség igényével gyűjti a hazai - és a határon túli magyar nyelvű - evangélikus egyházi könyveket és periodikumokat, ajándékokat is kap,

szolídan vásárol is, megszűrve hagyatékot is vesz át, az utolsó félszázad gyarapodása mégsem vethető össze a megelőző félszázadéval. Az állomány jellege, összetétele 1957 óta alapvetően nem változott. Így az Evangélikus Országos Könyvtár nem minősül ugyan lezárt gyűjteménynek, de a növekedése mérsékelt. A teológiai - különösen is az idegen nyelvű teológiai - szakirodalom gyarapítása jelenleg az Evangélikus Hittudományi Egyetem könyvtárában történik. (Itt meg kell jegyeznem, hogy ez az intézmény - még mint az Evangélikus Teológiai Akadémia könyvtára - 1964-től 1996-ig szervezeti egységben működött az Evangélikus Országos Könyvtárral, de állományának tulajdonjoga természetesen mindig a főiskoláé volt. Miután az akadémia egyetemmé vált, a szervezeti egység is megszűnt.)

Cs. Szabó László mondja a Szépművészeti Múzeumról: elsőrangú a másodosztályúak között. Ez az európai távlatban értendő kijelentés az Evangélikus Országos Könyvtárra is igaz, csak itt nem európai, hanem magyar felekezetközi összefüggésben értendő. Néhány adat önmagáért beszél: két kódex (14. sz. vége), több mint ötven ősnyomtatvány, több mint ezer antikva. A legnagyobb hazai egyházi gyűjtemények anyagához képest szerény mennyiség. Igaz, hogy a gyűjtemény evangélikus volta - viszonylagos ritkaságában - maga is jelent valami többletértéket, másrészt a régi könyvek mechanikus számszerűsítése torz értékszemléletre vall.

Az állomány régi és ritka darabjainak zömét az ötvenes évek folyamán a Régi és Ritka Könyvek Gyűjteményébe emelték át. E különgyűjtemény ma több mint ezerhatszáz kötetet, s a kolligátumokra tekintettel ennél jóval nagyobb számú, leginkább 16-17. századi művet tartalmaz. Két erősen képviselt, evangélikus szempontból fontos témakört külön is megemlítek. Egyik a németországi hitvita-irodalom a 16. század első felében: Luther-antikvákban és más idekapcsolódó művekben a könyvtár országos viszonylatban is kiemelkedik. Az egy- és közelkorú Luther-nyomtatványok száma százötven körül van, a reformátor elvbarátainak és vitapartnereinek írásairól nem is beszélve. A másik témakör a 17. század második felének vallási küzdelmeit öleli fel, s figyelemreméltó röpiratanyagot tartalmaz, főleg a pozsonyi vésztörvényszék után Németországba menekült lelkészek tollából.

Bár a régi és ritka művek főként Kiskartalról valók, az állomány legbecsesebb darabja mégis a Radvánszky-könyvtárhoz tartozik: a Balassa-kódexre, a magyar irodalomtörténet egyik legfontosabb tárgyi emlékére gondolok. Ez az 1650 utáni kézirat őrizte meg Balassi Bálint nem egyházi témájú verseit az utókornak.

Kisebb jelentőségű, de még mindig kiemelkedően fontos a Zsoltárok Könyvének első teljes magyar fordítása Benczédi Székely Istvántól (Krakkó 1548.) A mai országterületen található egyetlen ép példánya a Podmaniczky-Dégenfeld könyvtár része.

Ugyancsak Kiskartalról érkezett a Mercurius Veridicus ex Hungaria - Rákóczi külföldnek szánt hadiújságja - három nyomtatott példánya. 1710 január, február és március eseményeiről tudósítanak.

Mindhárom unikum.

Inkább kegyeleti értéke van annak az iskolai latin-német szótárnak (Bröder, Christian Gottlob: Wörterbuch zu seiner kleinen lateinischen Grammatik. 21. Aufl. Leipzig

1832.), amely a tíz év körüli Petőfi - akkor még Petrovics - Sándor latin nyelvű verses bejegyzését tartalmazza. A könyvecske 1839-ben került Selmecbányán a költőtől iskolatársához, Szeberényi Lajos (1820-1875) későbbi lelkész-, teológiai tanárhoz.

A kevésbé fontos unikumokat, vagy a magyar művelődés- és egyháztörténet értékes, de másutt is föllelhető példányait (pl. a magyar pietisták és Bél Mátyás munkássága) mellőzöm a felsorolásban. A nem magyar vonatkozású ritkaságok közül pedig csupán kettőt említek, mindkettő a Podmaniczky-Dégenfeld könyvtár része.

Egyik Aesopus: Vita et fabulae -jának Heinrich Steinhöwel által készített német fordítása (Augsburg 1480, Anton Sorg). A többi fennmaradt példánytól eltéréseket mutat, másutt nem ismert kiadás-változatnak tekinthető. Szép, közelkorú színezésű gótikus fametszetekkel.

A másik egy finn - vagy a finnhez nagyon közel álló - nyelvű Újszövetség: Uusi Testamenti 1740.(Hely és nyomda nélkül.) Finn-finnségi viszonylatban egy 1740-es Újszövetség önmagában is korainak minősül, bibliofil szempontból pedig az ex libris-ek növelik tovább a darab értékét. Johann Gottlob Immanuel Breitkopf (1719-1794) a híres lipcsei zeneműkiadó cég megalapítójának összehajtható, viszonylag nagyméretű barokk ex libris-e mellett a Podmaniczky-Dégenfeld házaspár ex libris-e látható, s nyomtatott feliratából megtudjuk, hogy a könyv Prónay Sándor báró tóalmási könyvtárával, érkezett meg Kiskartalra.

A felsorolt különleges darabok jelzik a gyűjtemény legjobb színvonalát, s a történeti magyar könyvtárak közti sajátos jellegét is tükrözik. Talán arra is alkalmasak, hogy megértessék: ha egyáltalán evangélikus, akkor milyen értelemben evangélikus a könyvtár. A hat tételből ugyan csupán kettő az egyházi tartalmú, de további három darab esetében észlelhető egy diszkrétebb, a puszta tulajdonlásnál azonban erőteljesebb felekezeti szál. Balassi fontos evangélikus kapcsolatait, valamint vallásos költészetének jellegét vitatott motivációjú áttérése nem szüntette meg és nem alakította át. A felvidéki művelt lutheránus köznemesség körében töretlen volt a kultusza: ebben a körben született - Rimay János tollából - az első Balassi-életrajz, és ugyanebben a körben maradt fenn a Balassa-kódex. A Mercurius Veridicus-számok esetében a szerkesztő Ebeczky Sámuel személye vagy a kiadási hely - az akkor még evangélikus többségű Bártfa - jelzi az indirekt kapcsolatot. Petőfi, Szeberényi és a selmecbányai líceum esetében pedig nincs szükség magyarázatra. Összegzésként elmondható, hogy egyedül az Aesopus-mű olyan, amelyet a possessor vallásán kívül semmi sem köt az evangélikusághoz.

E közvetett szálak természetesen nem változtatnak a gyűjtemény heterogén jellegén, s nem pótolják a szerves, tematikus fejlődést sem. Valami többletet, esetenként szellemi izgalmat azonban jelentenek, s elmondható, hogy semmit sem ért meg a gyűjtemény jellegéből az, aki ezeket a szálakat nem látja, nem sejti.

Valószínűleg a könyvtárakra is igaz, hogy legfontosabb sajátságuk a történetük. Egy fontos felekezet - egyház - Trianon után szükségét érezte, hogy veszteségei pótlására jelentős történeti könyvtárat hozzon létre. Spontán fakadt az igény? Mennyire gondolták át? Kérdések, amelyekre itt nem kell válaszolni. Az előállított - a megcsinált - gyűjtemény mindenesetre más lett, mint ami egy szerves fejlődés hátterén lett volna; de egy nem túl szerencsés, hovatovább szórványsorsba kerülő felekezet csakugyan létrehozott egy jelentős történeti könyvtárat. Felemás, talán anakronisztikus teljesítmény; de mindenképpen teljesítmény.